

Lángoló könyvtárak: a kultúra elleni támadások anatómiája

Richard Ovenden: *Burning the Books: a History of Knowledge Under Attack.*
John Murray Publishers, London, 2020.
308 oldal

A könyv szimbólum. Szimbóluma az emberi-
ség által felhalmozott tudásnak, az emberi
kultúrának és kíváncsiságnak. Ebből követ-
kezően egyben alapvető és megkerülhetetlen
kulturális kincs, megsemmisíteni, megron-
gálni, szemétdombra hajítani tabu, egyben
szintén szimbólum, mégpedig a barbariz-
musé. Sajnos mégis számtalan példát találni
arra, hogy könyveket, illetve könyvtárakat –
továbbá levéltári dokumentumokat és egyéb,
kulturális örökségünk védendő értékei közé
tartozó tárgyakat – pusztítanak el.

Richard Ovenden, az Oxfordban talál-
ható Bodleian Libraries igazgatója tavaly év
végén megjelent könyvében, amely a saját
szavaival élve „történeti beszámoló a tudás,
különösen a könyvtárak és levéltárak elleni
támadásokról” (8. old.), a fentebb ismerte-
tett, aggasztó jelenséget járja körül. A kötet
célját is meghatározza: adott, a tudás, illetve
a kultúra elleni támadásokon keresztül be-
mutatni, hogy miért létfontosságú kulturális
javaink védelme. Tizennégy, különböző törté-
nelmi korszakból – az ókortól a 21. száza-
dig –, illetve kultúrákból – az ókori asszírok-
tól a kora újkori Anglián át a 20. századi Ira-
kig – származó esettanulmányt dolgozott ki.

Miért is kezdett el a témával foglalkozni,
teszi fel a kérdést a kötet bevezetőjében. Vé-
leménye szerint a könyvtárak, illetve a levél-
tárak, a „tudás szervezett intézményei” ma-
napság is támadás alatt állnak. Nem meg-

felelő anyagi támogatás híján állandó pénz-
ügyi problémákkal kénytelenek küzdeni, il-
letve ellenük dolgozik a nagy technológiai
cégek egyre növekvő dominanciája – hiszen
ha például a Google milliárd számra digitali-
zálja és teszi szabadon elérhetővé a könyve-
ket, akkor hosszabb távon miért is lesz szük-
ség a könyvtárakra? Ovenden véleménye
szerint mind a könyvtárak, mind a levéltárak
léte és működése elengedhetetlen egy de-
mokratikus társadalom egészséges működé-
séhez, főleg napjainkban, amikor gyakran
egyrészt a demokratikus intézmények és a
jogállam, másrészt „maga a tudás áll táma-
dások kereszttüzében”. (4. old.) Két a közel-
múltban történt, emlékezetes eseményt is
említ, amelyek kiválóan alátámasztják a tézi-
sét.

Az egyik egy 2017-es interjú volt, amiben
Kellyanne Conway, az Amerikai Egyesült Ál-
lamok akkori elnökének tanácsadója Sean
Spicer, a Fehér Ház egykori szóvivőjének va-
lótanságokat tartalmazó nyilatkozatát –
nem akarván kimondani a „hazugság” vagy
„valótlanág” kifejezéseket – „*alternatív té-
nyekként*” jellemezte. Ha vannak olyan in-
tézményeink, amelyek adatokat őriznek meg
és szolgáltatnak, akkor azok referenciapont-
ként szolgálva védik meg a valóságot az „*al-
ternatív tényekkel*”, azaz a valótlanágokkal
szemben. A másik nagy port felkavaró ügy az
úgynevezett *Windrush-botrány* volt. 2018-
ban, Theresa May miniszterelnöksége idején
nagy számú, az úgynevezett *Windrush-gene-
rációhoz*² tartozó bevándorló vagy leszármaz-
ottjaik kaptak értesítést a brit Belügymi-
nisztériumtól, miszerint állítólagos rende-

² 1948 és 1971 között a Nyugat-Indiákról az
Egyesült Királyságba vándorló személyek ösz-
szefoglaló elnevezése. A *Windrush* az *Empire*
Windrush nevű hajóra utal, amellyel 1948-
ban az első nagyobb csoport a szigetországba

érkezett. Windrush generation: Who are they
and why are they facing problems? [https://
www.bbc.com/news/uk-43782241](https://www.bbc.com/news/uk-43782241) (letöltés:
2021. febr. 25.)

zetlen státuszuk miatt ki fogják őket toloncolni az országból, jóllehet már az Egyesült Királyságban születtek, avagy 1973 előtt érkeztek oda, és így az 1948-as állampolgársági törvény szerint brit állampolgárnak számítottak. A belügyminisztériumi figyelmeztetések nem csupán üres fenyegetések voltak: számos embert kiutasítottak az Egyesült Királyság területéről, sokan elvesztették az állásukat, nem kevesen közülük azzal szembeültek, hogy nem jogosultak az állami egészségügyi ellátásra. Mint ahogy arra Ovenden rámutat, az egész ügy háttérében prózai ok fedezhető fel: a brit belügyminisztérium tömeges mennyiségben semmisítette meg 2010 környékén azokat a dokumentumokat,³ amelyek az országba korábban bevándorolt személyek adatait tartalmazták, így igazolhatatlanná vált, hogy az adott személy 1973 előtt érkezett-e az országba. A szerző szerint egyértelmű, hogy ha nagyobb figyelmet fordítanak az archív anyagok megőrzésére, akkor számos ártatlan ember szenvedése elkerülhető lett volna.

A továbbiakban a kötetben olvasható, korszakokon és kontinenseken átívelő esettanulmányokból – bár mindegyik önálló bemutatást érdemelne – egy önmagában is értelmezhető fogunk kiemelni, illetve a szerző téziseit plasztikusan leíró két jelenséget fogunk ismertetni.

Az Alexandriai Könyvtár elpusztításának krónikája talán a legközismertebb példája a mű témájául szolgáló jelenségnek, más szavakkal élve a kultúra elleni támadások archetipikus esete. A történet több változatban is ismert. A különböző verziók középpontjában mindig barbárok – a könyvtárban a pogányság központját látó keresztények vagy a minden nem muszlim dolgot pusztulásra

ítélő arab hódítók – állnak, akik kéjes örömmel semmisítik meg a messze földön híres intézmény állományát. Az alapvető probléma ezzel a történettel az, hogy ebben a formában nem igaz, mutat rá Ovenden. Már a kiindulópontja sem. Nem volt ugyanis egy nagybetűs Alexandriai Könyvtár: az ókorban két intézmény, a Museion és a Serapeum is könyvtárként funkcionált. Továbbá, bár értek támadások – például Kr. e 4748-ban, Julius Caesar és Pompeius harcai során a könyvtárak papirusztekercseinek egy része megsemmisült –, nincsen régészeti vagy történeti bizonyíték arra vonatkozóan, hogy egyszerre, egy adott időpontban, szándékosan megsemmisítették volna az(oka)t.⁴

Mindezek ellenére az Alexandriai Könyvtár szimbolikus intézménnyé nemesült a nyugati civilizáció közös emlékezetében. A „minden tudás őrzőjévé” vált – annak ellenére, hogy a jelen tudás szerint nem maradt fent egyetlen dokumentum sem az állományából, illetve a róla tudósító források is más, általunk nem ismert forrásokra hivatkoznak. (29. old.) Ovenden megfogalmazása szerint a könyvtár(ak) állítólagos elpusztítása tulajdonképpen legalább olyan fontossá, ha nem fontosabbá vált, mint a léte.⁶ (31. old.)

Az egyik, a kötet több fejezetében is felbukkanó problémakör a „*displaced or migrated archives*” – magyarul áthelyezett vagy áttelepített archívumok. Maga a fogalom rendkívül kurrens, legszigorúbb értelemben véve a korábbi brit gyarmatokról a dekolonizáció utolsó pillanataiban az Egyesült Királyság területére szállított, majd ott évtizedekre titkosított és csak az utóbbi néhány évben kutathatóvá tett levéltári dokumentumokat jelöli. Ovenden ennél szabadabban

³ Angolul „*landing card*”, az országba belépéskor kiállított dokumentum.

⁴ A témával kapcsolatban részletesebben lásd: Greenblatt, Stephen: *Egy reneszánsz könyvadász*. Budapest, 2015. 63–67.

⁶ Ezen idealizált kép kialakulásában nagy szerepe volt Edward Gibbon 18. századi angol

történésznek, aki a *római birodalom hanyatlásának és bukásának története* című fő művében emlékezetesen írt az eseményről. A híres leírás a következő linken olvasható angolul: <https://www.open.edu/openlearn/history-the-arts/library-alexandria/content-section-6.6> (letöltés: 2021. máj. 19.)

használja a kifejezést. Több olyan történelmi eseményre is alkalmazza, amikor egy adott uralkodó, hadvezér vagy állam egy másik állam területéről könyveket, teljes könyvgyűjteményeket vagy kéziratokat tulajdonított el. A tudás elleni támadás körmondfont módja ez: fizikai értelemben nem semmisülnek meg az elhurcolt dokumentumok, de az adott közösség számára – vagy a titkosított levéltári anyagok esetében a kutatók és az adott téma iránt érdeklődő állampolgárok számára is – elérhetetlenné válnak. Nem kétséges, hogy a fentebb bemutatott események komoly sebeket ejtenek az azokat elszervező közösségek kulturális emlékeztén.⁷

Ovenden részben a „*displaced archives*” problémakör általa vizsgált legkorábbi, ókori eseteként mutatja be Assur-bán-apli asszír király⁸ ninivei könyvtárának állománygyarapítási gyakorlatát. Ezt az egyedi gyűjteményt Austen Henry Laynard, angol assziriológus és régész fedezte fel az ókori Ninive városa romjainak területén végzett ásatásai során. A könyvtár fő szabályként akkád, illetve sumér nyelven írt, szerteágazó tematikájú – háborús események leírása, vallással kapcsolatos, adminisztratív,⁹ diplomáciai jellegű¹⁰ anyagok – ékírásos táblákat tartalmazott. A megtalált táblák oroszlánrészét – mintegy 28 ezret – Laynard Londonba szállította, ahol azok többsége a British Mu-

seum állományának része lett, de több ezer darab került Európa más intézményeibe is.¹¹

A ninivei könyvtár megkerülhetetlen jelentőségű: egyrészt feltehetőleg az első arra irányuló próbálkozás volt, hogy az adott korban elérhető tudás teljes korpuszát egy helyen, egy intézményben összegyűjtsék. Továbbá egyértelműen igazolható, hogy az intézmény olyan ismérvekkel rendelkezett, illetve a benne dolgozók olyan gyakorlatokat folytattak, amelyek ma is ismerősek lehetnek számunkra: például számos olyan tábla is fennmaradt, amely kolofon-oddallal rendelkezik, amelyen az írnok dokumentálta az adott tábla legfontosabb ismérveit – miről szól a szöveg, ki volt az írnok, hol írta –, ez a metaadat legkorábbi ismert formája. (21–22. old.) Másrészt a ninivei könyvtár szakképzett személyzettel rendelkezett – bár nem könyvtárosoknak, hanem írnokoknak hívták őket –, akik egyfelől lejegyezték a szövegeket, másfelől az ékírásos táblákat – csakúgy, ahogyan ma a könyveket egy modern könyvtárban – rendszerezték.

Korszakalkotó jelentősége ellenére Assur-bán-apli könyvtára nem kis részben más államalakulatok anyagainak megszerzéséből – jobb esetben felvásárlásából, rosszabb esetben eltulajdonításából – építette fel a saját állományát, ebből kiindulva Ovenden, talán anakronisztikusan, a „*displaced archives*” jelenségének körébe sorolja. Több

⁷ Nem véletlen, hogy a IV. Genfi Egyezmény tiltja a hadviselő felek által elkövetett fosztogatást. „1989. évi 20. törvényerejű rendelet a háború áldozatainak védelmére vonatkozóan Genfben 1949. augusztus 12-én kötött Egyezmények I. és II. kiegészítő Jegyzőkönyvének kihirdetéséről”. <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=98900020.TVR> (letöltés: 2021. máj. 17.)

⁸ Assur-bán-apli, más formában Assurbanipál, az Újasszír Birodalom utolsó jelentős uralkodója volt Kr. e. 668–627 között. Donald John Wiseman: *Ashurbanipal, King of Assyria* <https://www.britannica.com/biography/Ashurbanipal>. (letöltés: 2021. máj. 16.)

⁹ Levelek, beszámolók, szerződések, népszámlálási felmérések.

¹⁰ Például Shabaka fáraó és egy asszír uralkodó – feltehetőleg Szín-ahhé-eriba – közötti levelezés. Ovenden: *Burning the Books*, 21.

¹¹ A könyvtár állományának részletesebb bemutatásával kapcsolatban lásd: Finkel, Irving: *Ashurbanipal's Library: Content and Significance*, in: *I am Ashurbanipal, king of the world, king of Assyria*. Thames and Hudson – The British Museum, London, 2019. 80–87. A British Museum honlapján digitalizált formában megtekinthető Assur-bán-apli könyvtárának egy része is: https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_K-251. (letöltés: 2021. máj. 16.)

forrás is igazolja a fentebbi gyakorlatot, ismerünk például olyan levelet, amelyben egy bizonyos Shadanut az asszír uralkodó azzal bíz meg, hogy Borsippa városából minden olyan táblát, ami hiányzik Ninivéből, gyűjtössel össze és szállíttasson a fővárosba.¹⁴

Assur-bán-apli gyűjteménye a sorsa miatt is beleillik a kötet tematikájába. Kr. e. 612-ben ugyanis a méd és babiloni csapatok elfoglalták Ninivét. Pontosán nem rekonstruálható, hogy mi történt a könyvtárral, nem lehet egyértelműen igazolni, hogy szándékosan tettek-e benne kárt, de az biztos, hogy az állomány egy részét megsemmisítették – mivel a hordozó itt égetett tábla volt, nem elégették, hanem szétörték azokat.

Az előbbinél kurrensebb példákat is tárgyal a szerző a „*displaced archives*” jelenséggel kapcsolatban a kötet tizenegyedik fejezetében. Az 1960-as évek közepén Kenya függetlenedésével párhuzamosan jelentős számú, főleg a brit gyarmatosítók ellen harcoló, úgynevezett Mau-Mau-mozgalommal szembeni, gyakran az alapvető jogokat nem tiszteletben tartó fellépéssel kapcsolatos iratokat szállítottak Londonba, majd azokat titkosították. 2011-ben néhány egykori Mau-Mau-gerilla által indított perben született ítélet nyomán ismerték el a dokumentumok létezését, majd katalogizálták és nyilvánossá tették azokat. A korábbi gyarmatok függetlenedése idején több hasonló eljárásra is találunk példát. A francia hatóságok Algéria függetlenedése idején hurcoltak el nagy mennyiségű levéltári dokumentumot, Rhodéziában (ma: Zimbabwe) a hadsereg archívumát vitték jogszerűtlenül először Dél-Afrikába, majd az Egyesült Királyságba. A különbség a kenyai esettel szemben az, hogy ezeket sem Algériának, sem Zimbabwének nem sikerült azóta sem visszaszereznie vagy legalább ott kutathatóvá tenni, ahol jelenleg megtalálhatók.

Mindkét esetben felfedezhető egy közös szándék: annak mindenáron való megakadályozása, hogy a dekolonizációs folyamat, illetve a függetlenségi harcok során elkövetett jogsértéseket, kínzásokat, törvénytelen kivégzéseket bizonyító iratok kutathatók legyenek. Mint már említettük, ezáltal egyfelől hátrányt szenved a tudományos közösség, hiszen az adott ország történelmének egy szelete nem vagy csak részben kutatható, másfelől az az állampolgárok kulturális emlékezetén, történelmi identitásán is csorbát ejt.

A másik, bemutatni kívánt problémakör a tömeges és totális digitalizálás mellékhatásainak jelensége. A szerző ezt összefoglalóan a „*digital deluge*”, azaz „*digitális özönvíz*” kifejezéssel írja le, utalva ezzel arra, hogy milyen nagy mértékben határozza meg napjaink átlagemberének mindennapjait a digitális információk tömkelege. 2019-ben például világszerte percnként átlagosan 18,1 millió szöveges üzenetet küldtek el, illetve 390 ezer applikációt tölthettek le. (197. old.) Komoly kihívás elé állítja ez a könyvtárakat is, és nem teljesen tisztázott, hogy feladatuk-e az, hogy a felfoghatatlan mennyiségben keletkező digitális emlékeket, információkat az utókor számára megőrizzék.

Továbbá súlyos kérdéseket vet fel az a tény, hogy a digitális formában létrejövő tudásanyagot viszonylag kis számú, ám annál nagyobb befolyással rendelkező óriáscég hozza létre, ezáltal a kulturális emlékezetünk jövője is részben a kezükben van – hatalmukat Ovenden a római katolikus egyház középkori hatalmához hasonlítja. (198–199. old.) Ezek a vállalatok gyakran élnek vissza az általuk bírt befolyással abban az értelemben, hogy tömegesen semmisítenek meg vagy tesznek ideiglenesen vagy végleg elérhetetlenné tartalmakat. A YouTube például 2017-ben több ezer órányi, a szíriai polgárháborúval kapcsolatos videofelvételt törölt

¹⁴ Bizonyos nézőpontból a levélben szereplő lista szintén megfeleltethető egy modern könyvtár-tudományi fogalomnak, a deziderátumnak,

azaz a beszerezni kívánt könyvek jegyzékének. Ovenden: *Burning the Books*, 24.

az oldaláról, beláthatatlan károkat okozva ezzel a kutatóknak, újságíróknak és az érdeklődő állampolgároknak. 2019-ben a Google+, illetve a MySpace nevű közösségi oldalakat szüntette meg a tulajdonosuk, hatalmas mennyiségű adatot elérhetetlenné téve (200. oldal). Talán elsőre nem tűnik ez problémának, legalábbis tudományos szempontból, de jobban megvizsgálva a hasonló eseteket, arra jutunk kissé sarkítva: ami az ókori Pompeiben egy vulgáris latin nyelven íródott, falba vésett felirat volt, az ma egy Twitter-poszt vagy YouTube-videó.

Richard Ovenden stílusa közérthető, ismeretterjesztő jellegű, minimális történelmi alpműveltség birtokában abszolút befogadható. A bevezetőben megfogalmazott téziseit fejezetről fejezetre bizonyítja, ám ennek eredménye – az ismeretterjesztő stílussal párban – az, hogy a kötet vége felé enyhén önisméltóvá válik.

Minden fejezet komoly jegyzetapparátussal van ellátva, és egy közel harminc oldalas bibliográfiát is találhatunk a kötet végén. A felhasznált források sokrétűek. Szerepelnek köztük klasszikus auktorok – Xenophón, Cassius Dio, Plutarkhosz –, visszaemlékezések, történet-, politika-, illetve könyvtartudományi szakirodalom, továbbá – elsősorban angolszász – napi- és hetilapok cikkei.

A *Burning the Books* igényes stílusban megírt, olvasmányos, kiválóan szerkesztett, komoly tudásanyagot megmozgató mű, amely egyértelműen teljesíti a bevezető fejezetében megfogalmazott célokat. A kötet témájának univerzalitása, illetve égető aktualitása miatt üdvözlendő lenne, ha a közeljövőben magyar fordításban is megjelenhetne.

ZÁGONI-BOGSCH GERGELY